

DOI: 10.59560/18291155-2026.1-236

ՍԵՐԳԵՅ ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի
«Սահմանադրական իրավունք, պետության և
իրավունքի տեսություն» մագիստրոսական
կրթական ծրագրի մագիստրանտ*

Գիտական ղեկավար՝ ՀՐԱՆՏ ՍԱՐԿԻՍՈՎ

*Հայ-ռուսական համալսարանի
Իրավունքի տեսության և
սահմանադրական իրավունքի
ամբիոնի դասախոս*

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԻ ԿԱՄՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ՝
ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀՈԶԱԿԱԳՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԿԱՅԱՑՐԱԾ
ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Ամփոփագիր

Սույն հետազոտության առարկան սահմանադիր կամքի և Սահմանադիր ուժի դոկտրինալ հիմքերի, դրանց պատմափիլիսոփայական զարգացման և ժամանակակից սահմանադրաիրավական համակարգում դրսևորման վերլուծությունն է: Հետազոտության նպատակը «կամք» հասկացության փիլիսոփայական մեկնաբանությունների, «Սահմանադիր ուժ» հասկացության բացահայտման և զարգացման էվոլյուցիայի, «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի նկարագրության և գործնական կիրառման ուսումնասիրությունն է, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի՝ Հայաստանի Անկախության հռչակագրի վերաբերյալ ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումների, դրանց նշանակության ու մեկնաբանությունների տարբերությունների վերլուծությունը:

Հոդվածում ուսումնասիրվում են Հեգելի, Քելզենի և Ռուսոյի դոկտրինալ մոտեցումները՝ մատնանշելով, որ կամքը հանդես է գալիս որպես իրավունքի իմաստային, կառուցվածքային և լեգիտիմացնող հիմք: Սահմանադիր ուժի զարգացումը ներկայացվում է Սիյեսի, Ռուսոյի և Շմիդտի տեսությունների համատեքստում՝ որպես

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ 1(122) 2026

ժողովրդի նախասահմանադրական, ինքնիշխան կարողություն: Հակիրճ վերլուծվում է սահմանադրական դատարանի դերը սահմանադրական արժեքների պահպանման գործում՝ դրա շրջանակներում անդրադարձ կատարելով «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգին և դրա գործնական կիրառությանը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում Հայաստանի Անկախության հռչակագրի և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանի սահմանադրական նշանակությանը՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումների համեմատական վերլուծության համատեքստում: Եզրակացվում է, որ ՍԴՈ-1590 որոշումն արտահայտում է հայ ժողովրդի՝ որպես առաջին սահմանադրի կամքի համապարփակ, արժեքային ընկալումը, մինչդեռ ՍԴՈ-1749 որոշումը սահմանափակում է դրա մեկնաբանման դաշտը՝ հանգեցնելով սահմանադրի կամքի նեղացման:

Հիմնաբառեր. կամք, ընդհանուր կամք, Սահմանադիր ուժ, սահմանված ուժ, սահմանադիր կամք, «Անտեսանելի սահմանադրության հայեցակարգ», Անկախության հռչակագիր, պետականապահպանություն, սահմանադրաիրավական կարգ, անփոփոխելի դրույթ:

Ներածություն

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի դոկտրինում կենտրոնական տեղ են գրավում «Սահմանադիր ուժ» և «սահմանադիր կամք» հասկացությունները, որոնք արտահայտում են ժողովրդի՝ որպես ինքնիշխան սուբյեկտի՝ սահմանադրաիրավական կարգ ստեղծելու, փոխելու բացառիկ կարողությունը: Այս հասկացություններն անբաժանելիորեն կապված են «կամք» կատեգորիայի հետ, որն իրավունքի փիլիսոփայության մեջ դիտարկվում է որպես իրավական նորմերի կենսունակության ներքին շարժիչ ուժ և իշխանության լեգիտիմության սուբստանցիա: Հեգելի, Քելզենի և Ռուսոյի դոկտրինալ մոտեցումները ցույց են տալիս, որ կամքը ոչ միայն անհատական ազատության դրսևորում է, այլև կարող է դրսևորվել կոլեկտիվ կերպով՝ ձեռք բերելով հասարակական-նորմատիվ նշանակություն և դառնալով սահմանադրաիրավական կարգի ձևավորման հիմք:

Սահմանադիր ուժի դոկտրինը, որը կյանքի է կոչվել դեռևս Լուսավորության դարաշրջանից և հետագայում զարգացել է Սիյեսի, Ռուսոյի, Շմիդտի և այլոց գաղափարների ազդեցությամբ, ընդգծում է ժողովրդի նախասահմանադրական բնույթը: Այս համատեքստում առանցքային է Սիյեսի դոկտրինալ մոտեցումը, որը տարբերակում

է սահմանադիր և սահմանված ուժերը՝ հաստատելով, որ սահմանադրական կարգի ձևավորման առաջնային աղբյուրը ժողովուրդն է:

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի դոկտրինում «Սահմանադիր ուժ» և «սահմանադիր կամք» հասկացություններն արտացոլվում են նաև «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի միջոցով, որը դրսևորվում է գրավոր տեքստից դուրս գտնվող սկզբունքներին, սովորույթներին և արժեքներին սահմանադրաիրավական արժեք տալու միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական զարգացման համատեքստում այս հասկացությունները ձեռք են բերում առանձնահատուկ նշանակություն: 1990 թվականի Հայաստանի Անկախության հռչակագիրը, որպես հայ ժողովրդի Սահմանադիր կամքի անմիջական դրսևորում, իր արտացոլումն է գտել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանում: Այս առումով էական նշանակություն ունեն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումները, որոնցում առկա մեկնաբանական տարբերությունները բացահայտում են սահմանադրի կամքի ընկալման երկու մրցակցող մոտեցումներ՝ արժեքային-համակարգային և նեղ տեքստուալ:

1. «Կամք» և «Սահմանադիր ուժ» հասկացությունների նկարագրությունը և դոկտրինալ մոտեցումները

1.1 «Կամք» հասկացության բնորոշումն ու նշանակությունը: Հեգելի, Քելզենի և Ռուսոյի դոկտրինալ մոտեցումները

Հեգելի կարծիքով իրավունքի էությունը կայանում է նրանում, որ «գոյությունն ընդհանուր առմամբ ազատ կամքի գոյություն է»¹: Հեգելյան ուսմունքը վկայակոչում է, որ կամքն օժտված է տարբեր բաղադրիչներով, որոնք պայմանավորում են նրա տարբեր տարրերը՝ համընդհանրություն, յուրահատկություն և եզակիություն: Այդ տարբեր բաղադրիչների փոխազդեցությունը բացահայտում է կամքի ներքին կառուցվածքը: Երբ կամքը ներկայացված է այնպիսի տարրով, ինչպիսին է «մաքուր անորոշությունը», ապա գործ ունենք համընդհանրության հետ: Դա «ես»-ի մաքուր անդրադարձն է իր ինքնության ներսում, բացարձակ արստրակցիա՝ զերծ ցանկացած սահմանափակումից և կոնկրետ բովանդակությունից, որտեղ կամքի ազատությունը դրսևորվում է որպես բացասական երևույթ, պարուրված է «կործանման կատաղությամբ» և միայն կործանելով է զգում իր գոյությունը:

¹ Տե՛ս **Воронко О.** Учение Гегеля о государстве и праве. - Москва, 2020 год, էջ 8:

Սակայն կամքի ազատությունը չի սահմանափակվում միայն այս բացասական դրսևորումով: Կամքի այս արտրակտ համընդհանրությունը հաղթահարվում է, երբ կամքն անցնում է անորոշությունից դեպի տարբերակում և որոշակիություն: Այդ կերպ կամքը մտնում է իրական գոյության վիճակ: Այս պարագայում կամքի կոնկրետ յուրահատկությունը դրսևորվում է սահմանափակման տեսքով. կամքը, որպես կանոն, պետք է սահմանափակվի կամք լինելու համար¹:

Կամքի եզակիությունը համընդհանրության և մասնավորության միասնությունն ու սինթեզն է, այն կոնկրետ է և ճշմարիտ: Այդպիսով, եզակիությունը հանդես է գալիս որպես ազատության կոնկրետ հասկացություն, որը ո՛չ անորոշ է (կամքի համընդհանրություն), ո՛չ էլ որոշակի (կամքի յուրահատկություն), այլ ներկայացնում է դրանց միասնությունը (կամքի եզակիություն):

Այս առումով հեգելյան փիլիսոփայության համաձայն՝ իրավունքն արտահայտում է կամքի ազատությունը, որն իրացվում է ոչ թե արտրակտ, այլ կոնկրետ գործողությունների և սահմանափակումների միջոցով: Ազատ կամքը նշանակություն է ձեռք բերում միայն ընդհանուր և մասնավոր ասպեկտների համադրությամբ, որում համընդհանրությունը որոշում է դրա ուղղությունը, իսկ կոնկրետ պայմանները՝ սահմանափակում և ձևավորում դրա գործողությունների շրջանակը: Հենց այս տարրերի միասնությունը՝ կամքի եզակիությունը, ներկայացնում է ազատության իրական բովանդակությունը:

Հետաքրքիր է նաև ուսումնասիրել, թե ինչպես է Քելզենը մեկնաբանում կամքի դրսևորումը իրավունքի կառուցվածքի ներսում: Համաձայն Քելզենի «Իրավունքի մասին մաքուր ուսմունքի»՝ իրավական ակտերը արտահայտվում են խորհրդանիշների, բանավոր խոսքի և գրավոր փաստաթղթերի միջոցով: Համապարտադիրությունը իմաստ է հաղորդում իրավական գործողությանը: Նորմի (համապարտադիրության) և գոյության (կամքի արտահայտման) միջև կապող օղակը «գործողությունն» է: Այդպիսով, իրավական գոյության ձևերը կազմում են «գործող» իրավանորմերը, իսկ իրավական գոյության բովանդակությունը սուբյեկտների վարքագիծն է (գործողություն կամ անգործություն), որոնց իրավական նորմերն օժտում են իրավական կարգավիճակով և նրանց գործողություններին վերագրում իրավական հատկություններ²:

Կարելի է եզրակացնել, որ կամքը իրավունքի ներքին շարժիչ ուժն է, որն իրավական նորմերին հաղորդում է կենսունակություն և գործնական նշանակություն: Կամքը հանդես

¹ Տե՛ս **Нерсесянц В.С.** Философия права Гегеля. - Москва, 1998, ISBN: 5-7975-0107-4, էջ 48-50:

² Տե՛ս **Reut Yael Paz**, Kelsen's Pure Theory of Law as "a Hole in Time". In *Monde(s)* 2015/1 N° 7, Presses universitaires de Rennes. ISSN 2261-6268, ISBN 9782753540484, DOI 10.3917/mond1.151.0075, էջ 82:

է գալիս որպէս իմաստային հիմք՝ ապահովելով համապարտադիրության և գոյության միջև կապը: Այդպիսով, կամքը ոչ միայն արտահայտման ձև է, այլ նաև իրավունքի գոյության պայման և դրա իրականացման ներքին մեխանիզմ:

Կամքի գաղափարի զարգացման հաջորդ կարևոր փուլը դրսևորվում է Ռուսոյի «Հասարակական պայմանագրի» տեսության մեջ, որտեղ կամքը ձեռք է բերում հասարակական և կոլեկտիվ նշանակություն: Ընդհանուր կամքի գաղափարը կենտրոնական դեր է խաղում Ռուսոյի «Հասարակական պայմանագրի մասին» աշխատության մեջ: Ընդհանուր կամքը պայմանագրով ստեղծված սոցիալական մարմնի կամքն է, և այն որոշ չափով հիմք է հանդիսանում կոլեկտիվ գործունեության ծավալման համար: Ստացվում է, որ Ռուսոյի հասարակական պայմանագրի հայեցակարգը ենթադրում է բարձր աստիճանի համերաշխությամբ սոցիալական օրգանիզմի ստեղծում: Եթե Հոբսի համար «սոցիալական պայմանագիրը» պարզապես մտավոր կառուցվածք է, ապա Ռուսոյի համար հասարակության անդամների միջև «սկզբնական համաձայնությունը» օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող իրողություն է: Ռուսոյի համաձայն՝ սուվերենը ազգն է, որի անդամները, որպես մասնավոր սուբյեկտներ, ընդհանուր կամքի կրողներ են¹:

Ռուսոն տարբերակում է բնական իրավունքի երկու հասկացություն՝ ռացիոնալ բնական իրավունք և բնազդային բնական իրավունք, որը հիմնված է բնական ազդակի վրա: Հենց սոցիալական պայմանագիրն է, որը ծնում է ռացիոնալ բնական իրավունքը: Գուրվիչը՝ իր «Ռուսոն և իրավունքների հոչակագիրը: Անհատի անօտարելի իրավունքների գաղափարը Ռուսոյի քաղաքական ուսմունքում» աշխատությունում նշել է. «Հասարակական պայմանագրի կնքմամբ «մեզանից յուրաքանչյուրը իր անհատականությունն ու բոլոր լիազորությունները փոխանցում է ընդհանուր սեփականությանը և դնում ընդհանուր կամքի գերագույն ղեկավարության ներքո»²:

Ռուսոյի համար ընդհանուր կամքը բանական բնական իրավունքների աղբյուրն է: Միայն ընդհանուր կամքին, այսինքն՝ սեփական բանական բնույթին ենթարկվելով, մարդը հրաժարվում է բնազդներից և ձեռք է բերում բնական իրավունքներ: Ռուսոն ընդհանուր կամքը հակադրում է ոչ թե անհատական կամքին, այլ մասնավոր կամքին: Ռուսոյի կարծիքով ընդհանուր կամքն ուղղված է բացառապես ընդհանուր շահին, մինչդեռ մասնավոր կամքը, ըստ էության, գործ ունի միայն մասնավոր շահերի հետ:

¹ St'у Christopher McMahon, Rousseau's General Will and the Will of All: A Present-Day Perspective. 28 March 2025, էջ 534–537:

² St'у Гроїцберг А. Понятие «общей воли» в политическом учении Ж.-Ж. Руссо // Грамота, 2011. № 5 (11): в 4-х ч. Ч. II. - С. 72-75. ISSN 1997-292X, էջ 72:

Մասնավոր կամքերի մեխանիկական գումարումը ընդհանուր կամք չի ձևավորի, այլ, ըստ Ռուսոյի՝ հասարակությունը գործ կունենա ոչ թե ընդհանուր կամքի, այլ «բոլորի կամքի» հետ¹:

Ռուսոյի կարծիքով՝ մեծամասնության քվեարկությունը կարող է արտահայտել ընդհանուր կամքը, երբ քաղաքացիները քվեարկում են ոչ թե իրենց անձնական շահերից, այլ ընդհանուր բարիքի հաստատման ընկալումից ելնելով: Երբ մեծամասնությունը ճիշտ է որոշում, թե որն է ընդհանուր կամքը, դրա իրականացումը դառնում է կոլեկտիվ ինքնակառավարման մի ձև:

Գիրք IV-ի II գլխում Ռուսոն նշում է. «Կա միայն մեկ օրենք, որն իր բնույթով պահանջում է միասնական համաձայնություն: Դա հասարակական պայմանագիրն է, քանի որ քաղաքացիական միավորումն աշխարհում ամենաանկեղծ կամավոր գործողությունն է»:

Այստեղ կարևոր է նշել, որ Ռուսոն սկզբնական պայմանագիրն անվանում է օրենք: Սա, հավանաբար, պետք է հասկանալ որպես հիմնարար օրենք կամ սահմանադրություն: Այն պարտադիր չէ, որ գրավոր ամրագրում ստացած փաստաթղթի ձև ունենա, քանզի խոսքը վերաբերում է ընդհանուր կամքի ձևին, որը սահմանում է բոլոր հետագա կամային դրսևորումների շրջանակը՝ սահմանելով ընդհանուր կամքի հետագա բոլոր դրսևորումների շրջանակը: Եթե որևէ փաստաթուղթ գոյություն ունի, այն միայն սկզբնական համաձայնության գրանցման ձևն է, սակայն ընդհանուր կամքը կարող է փոխել այս հիմնարար օրենքը, լրացնել կամ վերանայել ցանկացած տեքստ²:

Այսպիսով, վերլուծելով կամքի հասկացությունը Հեգելի, Կելզենի և Ռուսոյի փիլիսոփայությունում՝ կարելի է եզրակացնել, որ կամքի հասկացությունը իրավունքի բնույթը հասկանալու հիմնական տարրն է:

Հեգելյան փիլիսոփայությունում կամքը դիտվում է որպես ազատության դրսևորում, որը գոյություն չունի աբստրակտ ձևով, այլ իրականացվում է կոնկրետ ձևերի, սահմանափակումների և գործողությունների միջոցով: Իսկական ազատությունը, ըստ Հեգելի, ձեռք է բերվում ոչ թե սահմանափակումների ժխտման, այլ դրանց գիտակցված ընկալման միջոցով, որտեղ կամքը դառնում է հստակ և ամբողջական:

Քելզենը, իր հերթին, կամքին տալիս է ֆունկցիոնալ նշանակություն, որով կամքը դառնում է նորմի և գործողության միջև կապող օղակը: Քելզենյան տեսության մեջ կամքը հանդես է գալիս ոչ թե որպես ազատության փիլիսոփայական կատեգորիա, այլ որպես

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 73-74:

² Տե՛ս **Christopher McMahón**, Rousseau’s General Will and the Will of All: A Present-Day Perspective. 28 March 2025, էջ 546–547:

իրավական մեխանիզմ, որը իմաստ է հաղորդում իրավական նորմին: Հետևաբար, կամքը ոչ միայն սուբյեկտիվ ընտրության տարր է, այլև կառուցակարգ, որն ապահովում է իրավունքի գոյությունը որպես ամբողջական համակարգ:

Ռուսոն, իր հերթին, կամքի գաղափարը բարձրացնում է իրավաքաղաքական փիլիսոփայության մակարդակ՝ այն վերածելով կոլեկտիվ գոյության հիմքի: Ընդհանուր կամքի նրա հայեցակարգն արտահայտում է ժողովրդի միասնությունը որպես ինքնիշխան և բոլոր իրավական ինստիտուտների աղբյուր: Ռուսոյի համար ընդհանուր կամքը անհատական շահերի հանրագումար չէ, այլ ընդհանուր բարօրությանն ուղղված բանական կամք: Այս գաղափարի միջոցով կամքը ստանում է հասարակական-նորմատիվ նշանակություն և դառնում է ոչ միայն անհատական ազատության նախապայման, այլև իշխանության և օրենքի լեգիտիմության սուբստանցիան:

Վերոնշյալ երեք մոտեցումներում էլ կամքը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես սուբյեկտիվ ցանկության դրսևորում, այլև որպես ռացիոնալ սկզբունք, որը ձևավորում է իրավունքի իմաստը, կառուցվածքը և գործողությունը:

1.2 «Սահմանադրի ուժ» հասկացության բնորոշումը և զարգացման էվոլյուցիան

Սահմանադրական իրավունքի գիտության զարգացման համատեքստում արժեքանական նշանակություն ունի «Սահմանադիր ուժ» հասկացության նշանակության վերհանումն ու հստակեցումը:

Սուկ բառակազմության տեսանկյունից «Սահմանադիր» բառը նշանակում է «սահման դնող»: Բառարանային ստուգաբանական շրջանակներում «Սահմանադիր» բառը նկարագրվում է որպես՝

- կարգ՝ օրենք սահմանող¹,
- կարգ՝ կանոն՝ չափ՝ օրենք դնող²,
- որևէ բանի հիմնադրման՝ սահմանման՝ կազմակերպման ծառայող³:

Սահմանադիր ուժի դոկտրինը սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ ձևավորվեց և իր հիմնական նշանակությունը գտավ Լուսավորության դարաշրջանում, հատկապես՝ Ֆրանսիական հեղափոխության արդյունքում: Այն հիմնված է Լուսավորության երկու առանցքային գաղափարների վրա, ըստ որոնց՝ քաղաքական իշխանության գլխավոր աղբյուրը ժողովուրդն է, իսկ Սահմանադրությունը՝ որպես

¹ Տե՛ս **Ստեփան Մալխասեանց**, Հայերեն բացատրական բառարան: Երևան: Հայկական ՍՍԲ Պետական Հրատարակչություն (1944), էջ 1937:

² Տե՛ս **Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան, Փարամազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան**, Հայոց լեզուի նոր բառարան: Պէյրոս: Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն (1992), էջ 2094:

³ Տե՛ս **Էդուարդ Բագրատի Աղայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան: Հայաստան՝ Հրատարակչություն, Երևան, 1976, հատոր 2, էջ 1271:

պետականաստեղծ փաստաթուղթ, բխում է ժողովրդական ինքնիշխանությունից: Այսինքն՝ Սահմանադրությունը հանդիսանում է ժողովրդի Սահմանադիր ուժի իրացման դրսևորումը: 18-րդ դարի հեղափոխությունների ժամանակ, երբ ձևավորվեց «Սահմանադրի ուժ» հայեցակարգը, ի հայտ եկավ դրա վերաբերյալ երկու հիմնական մոտեցում: Առաջին մոտեցման համաձայն՝ Սահմանադիր ուժը համարվում է բացարձակ և գտնվում է օրենքի շրջանակներից դուրս: Այս ընկալմամբ Սահմանադիր ուժը ներկայացվում է որպես ժողովրդի կամ հավաքական սուբյեկտի գերագույն իշխանությունը, որը կարող է ստեղծել կամ փոխել պետական ամբողջ կարգը: Ժողովրդի իշխանությունը չի ենթարկվում գոյություն ունեցող իրավական սահմանափակումներին, քանի որ հենց ժողովուրդն է իրավական համակարգի ձևավորվման առաջնային աղբյուրը: Երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ Սահմանադիր ուժը սահմանադրականացված է, այն ընկալվում է որպես սահմանված կարգով սահմանադրությունը փոխելու կարողություն: Այս մոտեցման համաձայն՝ Սահմանադիր ուժը բացարձակ չէ և իրականացվում է տեքստուալ ամրագրված ընթացակարգերի և նորմերի միջոցով¹:

Ընդունված է համարել, որ «Սահմանադիր ուժ» հասկացությունը սահմանադրական իրավունքի դոկտրին ներմուծել է ֆրանսիացի հեղափոխական գործիչ Էմանուել Ժոզեֆ Սիյեսը: Սակայն, նրանից առաջ ևս «Սահմանադիր ուժ» հասկացությունն իր արտացոլումն է գտել դոկտրինալ աղբյուրներում: Այսպես, 1324 թվականի «Խաղաղության պաշտպան» աշխատության հեղինակ Մարսիլիուս Պաղովացին համարվում է այն գաղափարի առաջին արտահայտողներից մեկը, որ ժողովուրդը բարձրագույն քաղաքական իշխանության կրողն է: Մարսիլիսուսը պնդում էր. «Սահմանադիր ուժի հաստատումը կամ կառավարության կազմավորումը պատկանում է օրենսդիր մարմնին, այսինքն՝ քաղաքացիների սահմանադիր ժողովին և կառավարման ձևի ցանկացած փոփոխությունը կամ նույնիսկ դրա վերացումը, եթե դա պահանջում է համընդհանուր բարօրությունը, նույնպես գտնվում է նրա իրավասության տիրույթում»²:

Հետագայում՝ 17-րդ դարում, Յոհան Ալթուսիուսը նկարագրել է գերիշխանության իրավունքը, որն Աստված ներդրել է ամբողջ հասարակական մարմնում, որպես իրավասություն՝ կարգավորելու, հրամայելու, սահմանելու, կառավարելու և հաստատելու այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ և օգտակար է համընդհանուր միության համար: Ըստ նրա՝

¹ Տե՛ս J. Colon-Rios, *Constituent Power and the Law*, Oxford University Press. March 2020, էջ 4–5:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 30–32:

այս սահմանադիր ակտից հետո այն, ինչ համայնքը «մեկ անգամ հաստատել է, պետք է պահպանվի, եթե միայն համընդհանուր կամքը այլ բան չի ցանկանում»¹:

Ժան-ժակ Ռուսոն 18-րդ դարում նոր շունչ հաղորդեց «Սահմանադիր ուժ» հասկացությանը: Նրա նորարարությունը կայանում էր նրանում, որ նա հաստատակամորեն պաշտպանում էր այն գաղափարը, թե ժողովուրդը, նույնիսկ հասարակական պայմանագիր կնքելուց հետո, պահպանում է իր՝ սահմանադիր իշխանությունը վերաակտիվացնելու ունակությունը, երբ այն համարում է անհրաժեշտ, և գոյություն ունեցող պետությանը նոր սահմանադրություն շնորհելու կարողությունը: Ռուսոյի տեսությունը ենթադրում էր մի սուբյեկտի գոյություն, որն ունի սահմանադրական կարգը նորից ստեղծելու իշխանություն, այսինքն՝ սահմանադիր սուբյեկտ, որն իրավասու է ձևավորել ցանկացած սահմանադրական փաստաթուղթ²:

Միևնույն ժամանակ, անգլիական իրավունքի դոկտրինում ևս առկա էին Սահմանադիր ուժի մեկնաբանման վերաբերյալ մոտեցումներ: Այսպես, 18-րդ դարի Մեծ Բրիտանիայի տեսաբանների շրջանում «Սահմանադիր ուժ» հասկացությունը գործածվում էր հոգնակի ձևով՝ Սահմանադիր ուժեր՝ նկատի ունենալով Բրիտանիայի ժողովրդի բոլոր ներկայացուցիչներին՝ որպես սահմանադիր իշխանության կրողներ: Այս մոտեցմամբ նրանք համարվում էին այն սուբյեկտները, ովքեր ունեն գերիշխանություն օրենսդիր մարմնի նկատմամբ: Ջոն Բլոք, իր հերթին, տարբերակում էր «Սահմանադիր» և «ներկայացուցիչ մարմին» հասկացությունները՝ ընդգծելով, որ վերջինս չի տիրապետում սկզբնական ուժին, այլ գործում է ժողովրդի կողմից իրեն վերապահված իշխանության հիման վրա³:

Այս գաղափարների ազդեցությամբ ձևավորվեց նաև Էմանուել Սիյեսի «Սահմանադիր ուժ» հայեցակարգը: Սիյեսի Սահմանադիր ուժի հայեցակարգը ձևավորվել է Աստծո՝ որպես գերագույն օրենսդիր իշխանության կրողի մասին աստվածաբանական գաղափարների ազդեցության ներքո: Սիյեսը ազգին համարում էր նորմաստեղծ, անսահմանափակ Սահմանադիր ուժ, այսինքն՝ սահմանադրական կարգ սահմանելու *ex nihilo* (ոչնչից) և այն սեփական նախաձեռնությամբ փոխելու ունակությունը: Այդպիսով, նա գերագույն իշխանության աղբյուրը Աստծուց և միապետից փոխանցեց ազգին՝ այն սահմանելով որպես ներկայացուցիչների միջոցով գործող համայնք: «Սահմանադիր ուժ» (ֆրանս.՝ *pouvoir constituant*) և «Սահմանված ուժ»

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 32-33:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 34-35:

² Տե՛ս J. **Colon-Rios**, Five Conceptions of Constituent Power. Volume 7, Issue No. 31, 2017, էջ 2-3:

(ֆրանս.՝ *pouvoirs constitués*) հասկացությունների տարբերակումը դարձավ նրա տեսության կենտրոնական տարրը:

Ըստ Սիյեսի՝ Սահմանադիր ուժի հայեցակարգն իրենից ներկայացնում է նախնական և անսահմանափակ ուժը, որը գործում է հաստատված իրավակարգից դուրս և դրանից առաջ, մինչդեռ Սահմանված ուժի հայեցակարգը գործում է Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին վերապահված լիազորությունների շրջանակում: Այսպես, Սիյեսի համար ազգը պարզապես անհատների համագումար չէր, այլ կոլեկտիվ մարմին, որը գոյություն ուներ ընդհանուր օրենքի ներքո և ներկայացված էր մեկ միասնական օրենսդիր մարմնի կողմից: Հենց այս մարմինն է տիրապետում սկզբնական Սահմանադրի ուժին, այսինքն՝ սահմանադրական կարգ սահմանելու կամ փոխելու կարողությանը: Դրա հիման վրա ստեղծված ինստիտուտները՝ խորհրդարանը, դատարանները, պարզապես ածանցյալ են և ենթարկվում են ազգի սկզբնական կամքին¹:

Այս գաղափարական զարգացումների տրամաբանական շարունակությունը դարձան Կառլ Շմիդտի բնորոշումները: Ըստ Շմիդտի՝ Սահմանադիր ուժի իրացման սուբյեկտը ժողովուրդն է, որն ընկալվում է որպես Սահմանադրությանը նախորդող քաղաքական միավոր: Ժողովրդի կողմից Սահմանադիր ուժի իրացումը իրավական սահմանափակումներ չունի, ժողովուրդն ունի լիակատար ազատություն իր կողմից ստեղծվող սահմանադրության նորմերն ընտրելու հարցում²:

Վերոնշյալ տեսական զարգացումները ցույց են տալիս, որ «Սահմանադիր ուժ» հասկացությունը ձևավորվել է երկարատև ինտելեկտուալ էվոլյուցիայի արդյունքում: Այս հոլովույթը բացահայտում է մեկ հիմնարար սկզբունք՝ պետության իրավական և ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի աղբյուրը ժողովուրդն է՝ որպես նախասահմանադրական, ինքնիշխան և ինքնավար միավոր:

Այս տրամաբանությունից հետևում է, որ «Սահմանադրի կամք» հասկացությունը Սահմանադրի ուժի ներքին և անբաժանելի տարրն է: Եթե Սահմանադիր ուժը բնութագրում է ժողովրդի պետականաստեղծ ներուժը, ապա Սահմանադրի կամքը այդ ներուժի իրացման մղումն է, որը հանդես է գալիս որպես սահմանադրի շարժիչ ուժ՝ ապահովելով նրա կարողությունը սահմանադրական կարգի հաստատման համատեքստում:

¹ Տե՛ս **J. Colon-Rios**, *Constituent Power and the Law*. Oxford University Press, March 2020, էջ 60-65:

² Տե՛ս **Raffael N. Fasel**, *Constraining Constituent Conventions: Emmanuel Joseph Sieyès and the Limits of Pouvoir Constituant*. Oxford University Press, 2022, էջ 1108:

2.Սահմանադրական դատարանի դերը և «Անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգը ժամանակակից սահմանադրաիրավական համակարգում

2.1 Սահմանադրական դատարանի որոշումների տեղն ու նշանակությունը իրավական համակարգում

Սահմանադրական դատարանի հիմնական առաքելությունը օրենսդրական գործընթացում օրենսդիր մարմնի կողմից ընդունված օրենքների Սահմանադրությանը համապատասխանելու հարցը որոշելն է: Սա այսպես կոչված «վերացական նորմավերահսկողությունն է», այսինքն՝ «իրավական ակտի ստուգումը» կոնկրետ դատական գործի շրջանակից դուրս:

Սահմանադրական վերահսկողությունը դրսևորվում է օրենքների, այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, պայմանագրերի սահմանադրականության ստուգման և գնահատման մեջ, որոնք ուժը կորցնում են հակասահմանադրական ճանաչվելու դեպքում, իրավասության վերաբերյալ վեճերի լուծման, Սահմանադրության մեկնաբանման մեջ, որը կոչված է ապահովելու Սահմանադրության իրավական պաշտպանությունը, իշխանության մարմինների միջև հավասարակշռումն ապահովելու համար¹:

Ըստ մի շարք հեղինակների՝ սահմանադրական դատարանի որոշումները չեն կարող դիտվել որպես իրավունքի աղբյուր և չեն կրում նորմատիվ բնույթ: Այս մոտեցումը հիմնավորվում է նրանով, որ սահմանադրական դատարանը, օրենքի վիճարկվող դրույթները ճանաչելով Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր, փաստացի գործում է որպես «նեգատիվ օրենսդիր», քանի որ նման դեպքերում չի ստեղծում նոր դրական նորմեր: Այդ պատճառով իրավահարաբերությունների կարգավորումը, թե՛ փաստական, թե՛ իրավական առումով, իրականացվում է Սահմանադրությամբ և նորմատիվ ակտերով:

Մյուս խումբ հեղինակների կարծիքով՝ սահմանադրական դատարանի որոշումները մեկնաբանողական բնույթ ունեն, և որպես իրավունքի մեկնաբանման դատական ակտեր հանդես են գալիս ոչ միայն Սահմանադրության պաշտոնական մեկնաբանությանը վերաբերող որոշումները, այլև սահմանադրական դատարանի բոլոր որոշումները: Այս համատեքստում իրավաբանական գրականությունում արտահայտվել է այն դիրքորոշումը, որ իրավունքի մեկնաբանություն իրականացնող դատարաններն իրավասու են միայն բացահայտել և մեկնաբանել կիրառվող նորմի բովանդակությունը,

¹ Տե՛ս **Безруков А.В.** Роль Конституционного Суда России в обеспечении конституционного правопорядка // Российское право: Образование, практика, наука, 2017, էջ 2:

սակայն չեն կարող ստեղծել նոր իրավական նորմեր: Ըստ այդ տեսակետի՝ դատական իշխանության ներթափանցումը նորմաստեղծ գործունեության ոլորտ կնշանակի իշխանության ճյուղերի միջև սահմանազատման խախտում և օրենսդրական իշխանության գործառույթների անցում դատական մարմիններին: Նույնը վերաբերում է նաև սահմանադրական դատարանին: Սահմանադրության մեկնաբանություն իրականացնելով և այլ որոշումներ ընդունելով՝ այն, միևնույն է, չի կարող այդ գործընթացում ձևավորել իրավունքի նոր նորմեր¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ շրջանառվում է նաև այն տեսակետը, որ թեև Սահմանադրական դատարանի որոշումները նորմատիվ ակտեր չեն, սակայն ունեն նորմատիվ բնույթի տարրեր: Որոշ հեղինակներ նշում են, որ Սահմանադրական դատարանը նորմաստեղծ գործառույթ չունի, և այս կարևոր պայմանի բացակայության պատճառով նրա որոշումները չեն կարող դիտարկվել որպես լիարժեք նորմատիվ ակտեր, ուստի դրանք բնութագրվում են որպես քվազինորմատիվ:

Մյուս խումբ հեղինակներն էլ գտնում են, որ չնայած Սահմանադրական դատարանի որոշումները նորմատիվ ակտեր չեն՝ դրանք փոփոխություններ են մտցնում գործող իրավական համակարգում՝ վերացնելով Սահմանադրությանը հակասող նորմերը: Հաշվի առնելով դրանց համապարտադիր բնույթը՝ այդ որոշումներն իրենց իրավաբանական ուժով հավասարեցվում են օրենքներին: Իրավաբանական գիտության մեջ գոյություն ունի նաև այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումները պետք է դիտարկվել որպես պրեյուդիցիայի հատուկ դրսևորում, այլ ոչ որպես դատական նախադեպի ինքնուրույն տեսակ:

«Պրեյուդիցիա» իրավական տերմինը ենթադրում է, որ դատարանի կողմից իրավական ուժի մեջ մտած ակտով հաստատված փաստական հանգամանքն այլևս չի կարող վերստին ապացուցման առարկա դառնալ այլ դատական մարմնի կողմից: Այս տեսանկյունից Սահմանադրական դատարանի կողմից հաստատված այն փաստը, որ տվյալ իրավական նորմը չի համապատասխանում Սահմանադրությանը, համապարտադիր է և ենթակա է համընդհանուր կիրառման²:

Ելնելով վերոնշյալից՝ կարելի է փաստել, որ Սահմանադրական դատարանի գործունեությունը չի սահմանափակվում «նեգատիվ օրենսդրի» դերով: Սահմանադրական դատարանը ոչ միայն վերացնում է Սահմանադրությանը հակասող

¹ Տե՛ս **Մանասյան Ա.**, Սահմանադրական դատարանի որոշումների տեղը ՀՀ իրավական համակարգում և դրանց դերը Սահմանադրության կայունության ապահովման գործում: ԵՊՀ իրատարակչություն, 2013, էջ 57:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 58-59:

նորմերը, այլև հաստատում է օրենսդրի կողմից ընդունված օրենքների սահմանադրական օրինականությունը: Այսպիսով, դրա գործունեությունն ուղղված է ոչ թե իրավական նորմերի վերացմանը, այլ սահմանադրական սկզբունքների ամրապնդմանը:

2.2 «Անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի էությունն ու ազդեցության սահմանները

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի դոկտրինում «սահմանադրական անտեսանելիություն» տերմինն օգտագործվում է երկու հիմնական փոխկապակցված իմաստներով:

Նախ և առաջ, անտեսանելիությունն առաջին հերթին կապված է չգրված սահմանադրական սովորույթների հետ, որոնք պարունակում են այն նորմերն ու սկզբունքները, որոնք չունեն տեքստուալ ամրագրում «սահմանադրական» որակվող փաստաթղթում: Այս դեպքում անտեսանելիությունը հիմնականում արտացոլում է համապատասխան նորմերի քաղաքական կամքի բնույթը, որը հիմնված է սովորույթների, ավանդույթների և ինստիտուցիոնալ պրակտիկայի վրա, այլ ոչ թե ֆորմալ իրավաբանական տեքստի վրա:

Մյուս կողմից «անտեսանելիության» երկրորդ մոտեցումը վերաբերում է գրավոր սահմանադրություններին և բխում է ցանկացած սահմանադրական տեքստի մեկնաբանման և գործնական կիրառման անխուսափելիությունից: Սահմանադրաիրավական կարգի իրական բովանդակությունը կախված է տեքստից դուրս գտնվող աղբյուրներից (այդ թվում՝ սահմանադրության մշակման և վավերացման հետ կապված փաստաթղթերից), որի արդյունքում ցանկացած երկրի սահմանադրական կառուցվածքը հիմնված է այնպիսի տարրերի վրա, որոնք միշտ չէ, որ էքսպլիցիտ արտացոլվում են գրավոր տեքստում:

Այսպիսով, ցանկացած սահմանադրություն տեսանելի և անտեսանելի բաղադրիչների համադրություն է: Ընդ որում, որոշ իրավակարգերում դատարանները ստիպված են վկայակոչել սահմանադրության տեքստից դուրս գտնվող (անգլ.՝ extra-textual) սկզբունքներ՝ սահմանադրական և օրենսդրական պահանջները հավասարակշռելու համար, մինչդեռ այլ իրավակարգերում սահմանադրական տեքստն ինքնին բավականաչափ մանրամասն է և պարունակում է նման հավասարակշռության հստակ շրջանակներ: Հետևաբար, Սահմանադրության «անտեսանելիության» աստիճանն ուղղակիորեն կախված է նրանից, թե որքան մանրակրկիտ է

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ Ծ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Ծ 1(122) 2026

սահմանադրությունը սահմանում պետության սահմանադրական ինքնությունը, դրա հիմնական արժեքները և մեկնաբանման մեթոդաբանական ուղեցույցները¹:

Տարբեր տեսական մոտեցումներ տարաբնույթ կերպով են սահմանում «անտեսանելիության» սահմանները: Բնական իրավունքի հայեցակարգերի կողմնակիցներ Լարի Սոլումն ու Ջեֆրի Գոլդսվորտին համարում են, որ սահմանադրական կառուցվածքի ներքին տարրեր կարող են դիտարկվել միայն տեքստից դուրս գտնվող այն աղբյուրները, որոնք թույլ են տալիս պարզաբանել սահմանադրաիրավական դրույթների պատմական իմաստը և տեքստը մշակողների ստեղծարար կամքը: Հեղինակների կարծիքով մյուս տեսակի աղբյուրների մեծ մասն ուղղակիորեն կապված չէ սահմանադրական դրույթների հետ:

Ի հակադրություն սրա, սահմանադրական մեկնաբանության դինամիկ և կոնտեքստուալ տեսությունները ենթադրում են, որ մեկնաբանման գործընթացն անխուսափելիորեն ձևավորվում է այն սոցիալական, քաղաքական և պատմական շրջանակներում, որում գործում է սահմանադրությունը: Յոհաննես Չանը և Պատրիկ Էմորթոնը պնդում են, որ արտատեքստային աղբյուրների զգալի մասն իրականում մեկնաբանման ներքին բաղադրիչներ են, քանի որ դրանք ազդում են սահմանադրաիրավական նորմերի ընկալման և կիրառման ձևի վրա²:

«Անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգը դրսևորվել է մի շարք երկրների սահմանադրական դատարանների պրակտիկայում: Այսպես, Հունգարիայի Սահմանադրական դատարանի նախկին նախագահ Շոլյոմը մահապատիժը հակասահմանադրական ճանաչելու գործով իր կարծիքում նշել է.

«Սահմանադրական դատարանը պետք է շարունակի իր գործունեությունը՝ սահմանելու Սահմանադրության հիմքերը և դրանում ներհատուկ իրավունքները: Նրա որոշումները կստեղծեն ամբողջական համակարգ, որը կծառայի որպես հուսալի սահմանադրականության չափանիշ, գործող Սահմանադրությունից վեր կանգնած անտեսանելի սահմանադրություն: Սահմանադրական դատարանն այս գործընթացում ունի ազատություն այնքան ժամանակ, քանի դեռ մնում է սահմանադրականության շրջանակներում»³:

Այսպիսի ոգով Հարավաֆրիկյան Հանրապետության դատարանի հիմնական և աննախադեպ խնդիրն էր հաստատել 1996 թվականի Սահմանադրության ավարտական

¹ Տե՛ս Rosalind Dixon, Adrienne Stone, *The Invisible Constitution in Comparative Perspective*. Cambridge University Press, էջ 3–4:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 5–6:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 184–186:

տեքստը՝ 34 համապարտադիր սահմանադրական սկզբունքներին համապատասխան, որոնք քաղաքական համաձայնություններ էին՝ ձեռք բերված ապարտեիդի վերացմանն ուղղված բանակցությունների ընթացքում և մեծ մասամբ վերացական ու անորոշ էին, իսկ ժամանակավոր Սահմանադրությունը չէր նախատեսում դրանց մեկնաբանման հստակ ընթացակարգեր: Այդ իսկ պատճառով, դատարանը լայն դիրքորոշում որդեգրեց՝ նշելով, որ Սահմանադրության վերջնական տեքստը պետք է դիտարկվի համապատասխան պատմական, քաղաքական և իրավական համատեքստում: Հետևաբար, դատարանը վերոնշյալ 34 սահմանադրական սկզբունքները մեկնաբանեց՝ «որպես «նոր կարգի» և «պայմանական կամուրջի» ստեղծում՝ խտրական անցյալից դեպի մարդու իրավունքների վրա հիմնված ապագա»:

Բացի դրանից, Մակվանյանի գործով դատարանը մահապատժի կիրառման սահմանադրականությունը քննարկել է ժամանակավոր Սահմանադրության լույսի ներքո, որը հստակորեն չէր անդրադարձել քննարկվող հարցին: Սահմանադրական դատարանը միաձայն մահապատիժը հակասահմանադրական ճանաչեց, քանի որ այն խախտում էր կյանքի և արժանապատվության երաշխավորված իրավունքները և խտրականության, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի արգելման իմպերատիվ պահանջը: Արդյունքում, դատարանը սահմանեց ոչ տեքստային սկզբունք, համաձայն որի՝ պետության կողմից բռնություն պարունակող ցանկացած գործողություն պետք է լինի ոչ միայն օրինական, այլև ռացիոնալության սահմաններում արդարացված և ոչ թե կամայական¹:

Մեկ այլ օրինակ՝ Ինդոնեզիայի Սահմանադրական դատարանը կառուցում է անտեսանելի սահմանադրություն Սահմանադրության 1-ին հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված **Նեգարա Հուկում** (անգլ.՝ Negara Hukum) սկզբունքի վրա, որն ամրագրում է իրավունքի գերակայությունը, արդարադատության մատչելիությունը, արդար դատաքննությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, նույնիսկ եթե դրանք տեքստուալ ամրագրված չեն Սահմանադրությունում:

Օրինակ՝ Բալիի 2003 թվականի ոմբակոծության գործով դատարանը նշել է, որ «Սահմանադրական դատարանի գոյության էությունը... Սահմանադրության պահպանությունն ու իրավունքի գերակայության սկզբունքի ապահովումն է Ինդոնեզիայի համակարգում Ռեֆորմասի դարաշրջանից հետո...»:

«Փաստաբանների մասին» 2004 թվականի գործով դատարանը պարզեց, որ «իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը պետք է համարվի քաղաքացիների

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 180-183:

սահմանադրական իրավունք, չնայած Սահմանադրությունը այն էքսպլիցիտ չի կարգավորում: Հետևաբար, պետությունը պետք է երաշխավորի դրա իրականացումը»¹:

Ի վերջո, Իտալիայի Սահմանադրական դատարանի պրակտիկան «անտեսանելի սահմանադրության» կիրառման հստակ օրինակ է, որն ակտիվորեն լրացնում է գրավոր սահմանադրական տեքստի բացերը: Այսպես կոչված լրացուցիչ որոշումները թույլ են տալիս Իտալիայի Սահմանադրական դատարանին ոչ միայն նորմը ճանաչել հակասահմանադրական (որպես «նեգատիվ օրենսդիր»), այլև դրան ավելացնել «սահմանադրական տեքստ»՝ դրանով իսկ վերացնելով օրենսդրական բացը և ձևավորելով ամբողջական սահմանադրաիրավական նորմ:

Այսպես, Իտալիայի Սահմանադրական դատարանն իր առաջին լրացուցիչ որոշումը կայացրել է 1967 թվականին: Թիվ 151 որոշմամբ դատարանն ամրագրեց, որ ոչ թե նորմն է բառացիորեն ճանաչվում հակասահմանադրական, այլ դրա բովանդակության «չգրված» մասը, որը բխում է դրա կիրառումից: Դատարանը հակասահմանադրական ճանաչեց 1889 թվականի Իտալիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի 376-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ մեղադրյալը չէր կարող արդարացվել ներման, ապացույցների բացակայության կամ համաներման միջոցով, եթե նա չէր հարցաքննվել կամ տեղեկացվել մեղադրանքի մասին: Այս ձևակերպումից հետևում էր, որ արդարացման մյուս բոլոր դեպքերում մեղադրյալի հարցաքննությունը պարտադիր չէր: Դատարանն արձանագրեց, որ «ապացույցների բացակայությամբ պայմանավորված արդարացումները կարող են բացասաբար անդրադառնալ անձի հեղինակության վրա: Հետևաբար, այս դեպքերում պարտադիր հարցաքննության բացակայությունը պաշտպանությունը դարձնում է թերի և խախտում է Սահմանադրության 24-րդ հոդվածով երաշխավորված պաշտպանության սահմանադրական իրավունքը»²: Այդպիսով, դատարանը օրենքի տեքստին «ավելացրեց» մեղադրյալի պարտադիր հարցաքննության կամ պատշաճ ծանուցման պահանջը՝ արդարացման որոշումները կայացնելուց առաջ:

Մեկ այլ օրինակ է Իտալիայի Սահմանադրական դատարանի 1995 թվականի թիվ 218 որոշումը: Այդ ժամանակ Իտալիայում գործող օրենքի համաձայն՝ անձը չէր կարող միաժամանակ ստանալ և՛ հաշմանդամության, և՛ գործազրկության նպաստներ, ինչը նշանակում էր, որ եթե անձը միաժամանակ և՛ հաշմանդամ էր, և՛ գործազուրկ, նա կարող էր օգտվել միայն մեկ նպաստից: Դատարանը գործող կանոնը համարեց «իր բնույթով ակնհայտ անհիմն», քանի որ համակարգը չափազանց կոշտ էր և նախատեսում էր բացարձակ արգելք՝ առանց բացառությունների: Դատարանն ընդգծեց, որ եթե անձը

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 298-320:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 464-466:

գտնվում է երկու դժվարին սոցիալական իրավիճակներում, ապա նրան կարող է անհրաժեշտ լինել կրկնակի աջակցություն: Հետևաբար, այս դեպքում Սահմանադրությունը պահանջում էր միակ հնարավոր լուծումը (լատ.՝ rime obligate)¹ բացառություն ավելացնելը: Սահմանադրական դատարանը լրացուցիչ որոշում կայացրեց՝ փոփոխելով օրենքը և թույլատրելով վճարումների միաժամանակյա ստացումը բացառիկ իրավիճակներում²:

Այսպիսով, ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է արձանագրել, որ «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգը գործիքակազմ է՝ ուղղված սահմանադրական կարգը արժեքային առումով կենսունակ պահելու, պատմական անցումները լեգիտիմացնելու և օրենքի բացերը կառուցողականորեն լրացնելու համար՝ դրանով իսկ հանդիսանալով գրավոր տեքստի և տեքստից դուրս գտնվող արժեքների միջև անհրաժեշտ կամուրջ:

3. ՀՀ Անկախության հռչակագրի դերը պետականության և ժողովրդի ինքնիշխանության պահպանման համատեքստում

3.1 ՀՀ Անկախության հռչակագրի սահմանադրական նշանակությունը

1989 թվականի նոյեմբերին «Ղարաբաղ կոմիտեի» նախաձեռնությամբ հիմնադրված Հայոց համազգային շարժումը՝ որպես քաղաքական ուժ, նպատակ դրեց մասնակցելու 1990 թվականի մայիսի 20-ին կայանալիք ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի ընտրություններին: Այս ընտրություններում Հայոց համազգային շարժումը հաղթանակ տարավ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության նկատմամբ:

Ընտրությունների արդյունքում ձևավորված նոր իշխանությունները լծվեցին ազգային անկախ պետականության ստեղծման աշխատանքին: 1990 թվականի օգոստոսի 23-ին Հայաստանի Գերագույն խորհրդի առաջին նստաշրջանը երկարատև քննարկումներից հետո ընդունեց «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը՝ դրանով իսկ դնելով երկրի անկախացման գործընթացի հիմքը³:

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Արթուր Ղամբարյանը իր՝ «Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը. պետականապահպանության անանց երաշխիք» վերտառությամբ հոդվածում նշել է. «Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի (այսուհետ՝ Անկախության հռչակագիր) իրավաբանական բնույթի վրա մեծապես ազդել են այն ընդունելու կարգը և հասարակական-քաղաքական պայմանները: Նախ՝ Անկախության հռչակագիրն ընդունվել է հայ ժողովրդի կենսագոյի

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 457-481:

² Տե՛ս **Ղամբարյան Ա.**, Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը. պետականապահպանության անանց երաշխիք: Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի, 2020, 2(4), ISSN 2579-2806, էջ 1:

հիմնական արժեքների ու կողմնորոշումների շուրջ հասարակական համաձայնության պայմաններում: Պատահական չէ, որ Հոչակագիրն ընդունվեց մեծ խանդավառությամբ: Երկրորդ՝ Անկախության հոչակագիրն ընդունել է բացառիկ լեգիտիմությամբ օժտված պառլամենտը՝ Գերագույն խորհուրդը, որի կազմում ազատ ընտրությունների արդյունքում ընդգրկվել էին Հայաստանի անկախության համար պայքարող Հայոց համազգային շարժումը: Մեծ հաշվով Գերագույն խորհրդի ընտրություններին ժողովուրդը փաստացի ձայն տվեց ոչ թե այս կամ այն քաղաքական ուժին կամ շարժմանը, այլ անկախացման գործընթացին (այն նյութականացնող ուժին): Պատահական չէ, որ նոր ձևավորված Գերագույն խորհուրդն առաջնահերթ ձեռնամուխ եղավ Անկախության հոչակագրի ընդունմանը: Հոչակագիրը վերջնական խմբագրումից հետո ընդունվել է 192 կողմ, 2 ձեռնպահ ձայներով¹:

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գագիկ Հարությունյանը նույնպես անդրադարձել է Անկախության հոչակագրի նշանակությանը, մասնավորապես, նշելով. «Այն հիմնարար, հետևողականորեն համակարգված, պատմապարամաբանական խոր ընդհանրացումներ բովանդակող, ազգային ինքնության առաջնահերթությունները հաշվի առնող, միջազգային սահմանադրաիրավական զարգացումների ընդհանուր պարամաբանությունից ելնող նորմերի ու սկզբունքների համակարգային ամբողջականություն է, որը, ինչպես նշել եմ, ՀՀ Սահմանադրության ընդունման 15-ամյակի առիթով, երբեք չի կորցնի իր թե՛ պատմական և թե՛ իրավական արժեքանական նշանակությունը: Այն առաջին հերթին հանդես եկավ որպես «Հայաստանի ժողովրդի միասնական կամքի» արտահայտություն²:

Կարելի է եզրակացնել, որ Սահմանադիր ուժի դոկտրինի տեսանկյունից Անկախության հոչակագիրը ձեռք է բերել բացառիկ նշանակություն և հանդես է գալիս ոչ միայն որպես քաղաքական ակտ, այլև որպես ժողովրդի բացարձակ ինքնիշխանության՝ pouvoir constituant սկզբունքի անմիջական դրսևորում: Այն լիովին համապատասխանում է սահմանադրական ուժի դասական ընկալմանը, որի համաձայն՝ ժողովուրդն ունի բացարձակ իրավասություն ստեղծելու, փոփոխելու կամ վերափոխելու պետական կարգը՝ գործող իրավակարգի շրջանակներից դուրս: Հոչակագրի ընդունման փաստն ինքնին արտահայտում է ժողովրդի՝ որպես ինքնավար քաղաքական սուբյեկտի՝ իր ինքնիշխան կամքը վերականգնելու կարողությունը, որը Ռուսոն նկարագրել է

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 1-2:

¹ Տե՛ս Հարությունյան Գ., Հայաստանի անկախության մասին Հոչակագրի պետականագիտական դերը և նշանակությունը նորանկախ Հայաստանի իրավական համակարգի ձևավորման գործում: Զեկույց Հայաստանի անկախության մասին հոչակագրի ընդունման 20-ամյակին նվիրված ընդունելության առիթով, 23 օգոստոսի 2010թ., էջ 3:

որպես ժողովրդի բացառիկ ունակություն՝ վերականգնելու իր իշխանությունը, երբ պատմական անհրաժեշտությունը դա անխուսափելի է դարձնում:

Առանցքային նշանակություն ունի հետևյալ հարցը՝ Անկախության հռչակագիրը ՀՀ Սահմանադրության բաղկացուցիչ մասն է, թե ոչ, կամ Հռչակագրի դրույթներն ունեն արդյոք սահմանադրական արժեք, թե ոչ: 1995 թ. Սահմանադրության նախագծի հիմնական հեղինակ Վ. Նազարյանը նշում է.

«1995 թ. ՀՀ Սահմանադրության ներածությունը, վկայակոչելով Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը՝ դրանով իսկ Հանրապետության Հիմնական օրենքի մակարդակի է բարձրացնում այդ հռչակագրում ամրագրված դրույթները, այդ թվում հայերի ցեղասպանության պաշտոնական ճանաչման, դատապարտման և դրա հետևանքների վերացման պահանջը»¹:

Վ. Նազարյանը դիմել է իրավական ֆիլոսոֆիայի կիրառմանը՝ Հռչակագրի դրույթներն ընդունելով որպես սահմանադրական նորմերին համարժեք և դրանով իսկ բովանդակային առումով Հռչակագիրը բարձրացնելով Հիմնական օրենքի մակարդակին:

17.10.2000 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Վճռաբեկ դատարանի Քրեական և գինվորական գործերով պալատը, անդրադառնալով ՀՀ Սահմանադրության նախաբանին, նշել է.

«ՀՀ Սահմանադրության ընդունման փաստն ամրապնդող ներածության համաձայն, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության հիմքում դրված են նաև Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները: Դրանով իսկ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը դարձել է ՀՀ Սահմանադրության բաղկացուցիչ մասը»²:

Անկախության հռչակագրի նախաբանին է անդրադարձ կատարել նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանը՝ իր ՍԴՈ-1590 որոշման համատեքստում, որի մասին կխոսվի հաջորդիվ:

3.2 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1590 որոշումը և ՀՀ Սահմանադրության նախաբանը անփոփոխելի դրույթ սահմանելու հիմքերը

ՀՀ Սահմանադրության 203-րդ հոդվածը նվիրված է անփոփոխելի համարվող դրույթներին, համաձայն որի՝

¹ Տե՛ս **Ղամբարյան Ա.**, Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը. պետականապահպանության անանց երաշխիք,։ Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի, 2020, 2(4), ISSN 2579-2806, էջ 6:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 7:

«Սահմանադրության 1-ին, 2-րդ, 3-րդ և 203-րդ հոդվածները փոփոխման ենթակա չեն»¹:

Սա նշանակում է, որ թվով և պարունակությամբ միայն այս հոդվածներն են տեքստուալ կերպով ամրագրված որպես անփոփոխելի դրույթներ, և Սահմանադրությունը որևէ այլ հոդված ուղղակիորեն, որպես փոփոխման ոչ ենթակա, չի նշում: Այս համատեքստում ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՄԴՈ-1590 որոշումը ձեռք է բերում առանձնահատուկ նշանակություն, որում Դատարանն ընդլայնեց անփոփոխ դրույթների շրջանակը: Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանը նշել է.

«Սահմանադրության կայունությունը ժամանակակից սահմանադրական համակարգերի կարևորագույն հատկանիշներից է, որը նաև սահմանադրականության ամրապնդման ու զարգացման կարևոր գրավական է: Ընդ որում, Սահմանադրության կայունությունն ապահովվում է Սահմանադրության հիմքում ընկած հիմնարար սկզբունքների ու արժեքների անփոփոխությունն ապահովող նորմերի կայունությամբ՝ անկախ Սահմանադրության տեքստում փոփոխությունների կատարման հաճախականությունից»:

Սահմանադրության հիմքում ընկած հիմնարար սկզբունքների ու արժեքների արդյունավետ պահպանության և պաշտպանության նկատառումներով Սահմանադրական դատարանն արձանագրում է, որ անկախ Սահմանադրության տեքստի փոփոխությունների ծավալից, փոփոխության իրավասություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակից, զարգացող հասարակական հարաբերությունների պայմաններում Սահմանադրության՝ որպես հիմնարար կարգավորչի, դինամիկ կայունությունը հնարավոր է ապահովել դրա նորմերի աստիճանակարգության կանոնների պահպանմամբ:

Սահմանադրական դատարանն անհրաժեշտ է համարում Սահմանադրությամբ ամրագրված դրույթներն ըստ դրանց ընդունող սուբյեկտների իրավասության դասակարգել հետևյալ խմբերի.

«ա) Սահմանադրության նախաբանը, 1-3-րդ և 203-րդ հոդվածները՝ որպես Սահմանադրության անփոփոխելի դրույթներ

(...)

Սահմանադրական դրույթների փոփոխման կարգերի տարբերակման նպատակներն են ապահովել Հայաստանի Հանրապետության առաջին սահմանադրի՝ հայ ժողովրդի սահմանած անփոփոխ դրույթներում ամրագրված արժեքների և սկզբունքների գերակայությունը, Սահմանադրության ներքին կայունությունը,

³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (2015 թվականի խմբագրությամբ), հոդված 203:

Սահմանադրության դրույթների մեկնաբանությունների կանխատեսելիությունը, հնարավոր ներքին կոլիզիաների կանխումը, իսկ դրանց բացահայտման դեպքում՝ լուծումը:

Սահմանադրական դատարանն արձանագրում է, որ Սահմանադրության անփոփոխելի դրույթներն այն հիմնարար և կենտրոնական առանցքն են, որի հիման վրա և շուրջ ձևավորվել և զարգանալու է Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգը¹:

Այս համատեքստում, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանի անփոփոխելիությունը կարելի է բնութագրել հետևյալ կերպ: Նախաբանը, որպես անփոփոխ նորմ, ոչ միայն խորհրդանշում է հայ ժողովրդի սահմանադիր կամքը և նրա պատմական ինքնությունը, այլև ծառայում է որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգի սուբստանցիա և կենտրոնական առանցք: Անփոփոխելիության մասին դրույթը նախատեսված է սահմանադրական նորմերում ամրագրված արժեքների և սկզբունքների առաջնահերթությունն ապահովելու, ներքին կոլիզիաները կանխելու և սահմանադրական կարգի փոփոխման ընթացակարգերի շրջանակը նախատեսելու համար: Սահմանադրական դատարանը շեշտում է, որ անփոփոխ դրույթներն ապահովում են Սահմանադրության ներքին կայունությունը, դրա մեկնաբանության կանխատեսելիությունը և ծառայում են որպես իրավունքի գերակայության, պետական անկախության և իրավական կարգի հենարան: Այս իմաստով նախաբանի անփոփոխելիությունը ծառայում է ոչ միայն որպես իրավունքի բարձրագույն արժեքների ամրագրման գործիք, այլև որպես միջնորդ Սահմանադրության տեքստային և արժեքային տարրերի համակարգված պահպանման, զարգացման համար, ինչը համապատասխանում է Սահմանադրության հիմնարար նպատակին, այն է՝ հայ ժողովրդի ընդհանուր կամքի պահպանմանը՝ որպես Սահմանադիր ուժի առաջնային դրսևորում:

Այս մասին իրավացիորեն արձանագրել է Սահմանադրական դատարանի պաշտոնաթող դատավոր, փոխնախագահ Վահե Գրիգորյանը՝ նշելով, որ.

«Սահմանադրության նախաբանը Սահմանադրության անփոփոխելի դրույթների դասին պատկանելու որոշման արձանագրումը, իմ խորին համոզմամբ, առաջին հերթին Սահմանադրական դատարանի՝ որպես սահմանադրական արդարադատության միջոցով Սահմանադրության գերակայությունն ապահովող արյանի, հավատարմության

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2021 թ. ապրիլի 29-ի ՍԴՈ-1590 որոշում:

հավաստիքն է Սահմանադրության ընդունմամբ դրա նախաբանում Հայ ժողովրդի իղձերի, նպատակների և արժեհամակարգի նկատմամբ»¹:

Այսպիսով, ելնելով վերոնշյալից՝ կարելի է փաստել, որ Սահմանադիր ուժի դոկտրինի տեսանկյունից, ՀՀ Սահմանադրության նախաբանը որպես անփոփոխելի դրույթ ամրագրելը ժողովրդի բացառիկ ինքնիշխանության արտահայտությունն է, որը համարվում է իշխանության առաջնային, ինքնավար աղբյուր (pouvoir constituant): Ի տարբերություն մյուս սահմանադրաիրավական դրույթների, որոնք ենթակա են փոփոխության սահմանված ընթացակարգերի համաձայն՝ նախաբանը գործում է սահմանված իրավակարգից դուրս՝ արտացոլելով ժողովրդի ունակությունը ստեղծելու կամ վերափոխելու սահմանադրական կարգը ex nihilo, ինչը համապատասխանում է Սիեյսի և Շմիդտի՝ Սահմանադիր ուժի վերաբերյալ դասական ընկալմանը:

Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1590 որոշումը ցույց է տալիս, որ նախաբանը նաև «անտեսանելի» սահմանադրական նորմի դեր ունի: Այս իմաստով նախաբանը պարունակում է միաժամանակ սահմանադրական հստակ նորմեր և Սահմանադրության տեքստից դուրս գտնվող այնպիսի համազգային տարրեր, ինչպիսիք են պատմական ինքնությունը, ժողովրդի քաղաքական կամքը և ինստիտուցիոնալ զարգացման ավանդույթները: Այդպիսով, նախաբանի անփոփոխելիությունը ոչ միայն պահպանում է ժողովրդի պատմական ինքնությունը և կոլեկտիվ կամքը, այլև ծառայում է որպես կապող օղակ՝ ապահովելով տեքստային նորմերի և թաքնված արժեքների միջև փոխհարաբերությունը:

3.3 ՀՀ Սահմանադրության նախաբանի մեկնաբանության հակասությունները ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումների միջև

Իր ՍԴՈ-1749 որոշմամբ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը կրկին անդրադարձել է Սահմանադրության նախաբանին՝ այն համարելով ժողովրդի սահմանադրական կամքի արտահայտման հիմնական տարր և պարզաբանել, որ փոփոխության չենթարկվող դրույթները մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է կիրառել միայն մեկնաբանման «նեղ» մեթոդ՝ հիմնվելով Սահմանադրությամբ ամրագրված սկզբունքների և նպատակների վրա: Այսպես, Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է.

«Անփոփոխ դրույթների մեկնաբանության մեթոդաբանությունն ընտրելիս Սահմանադրական դատարանը պարտավոր է ընդգծված զգուշավորություն դրսևորել այդ դրույթների մեկնաբանության համար՝ կիրառելով բացառապես «նեղ» մեկնաբանության մեթոդը խնդրո առարկա դրույթի որոշիչ իմաստային ուղղորդիչների,

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2021 թ. ապրիլի 29-ի ՍԴՈ-1590 որոշման վերաբերյալ ՍԴ դատավոր Վ. Գրիգորյանի հատուկ (համընկնող) կարծիքը:

մասնավորապես՝ «Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրում հաստատված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները» սահմանադրական դրույթում համապատասխան «սկզբունքների» և «նպատակների» ցանկի որոշակիացման իմաստով՝ հաշվի առնելով, որ «նեղ» մեկնաբանության (ի հակադրություն՝ «լայն» կամ «տարածական» մեկնաբանության) մեթոդի շրջանակից դուրս գալու հետևանքային ազդեցությունը հանգեցնում է Սահմանադրի ինքնիշխան իրավազորությունը սահմանափակող դրույթների բովանդակային շրջանակի (Սահմանադրության մեջ ուղղակիորեն ամրագրված շրջանակից դուրս) ընդլայնմամբ Սահմանադրի իրավազորության շրջանակի սահմանափակմանը՝ հակառակ Սահմանադրության 1-ին հոդվածի («Հայաստանի Հանրապետությունն (. . .) ժողովրդավարական (...) պետություն է») և 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի («Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին»)՝¹:

Նախաբանը, ըստ ՍԴՈ-1590 որոշման, որպես անփոփոխ դրույթ, արտահայտում է ժողովրդի հիմնադիր կամքը, նրա պատմական ինքնությունը և ծառայում է որպես Հայաստանի սահմանադրական և իրավական կարգի կենտրոնական առանցք, մինչդեռ ՍԴՈ-1749 որոշումը, սահմանափակելով անփոփոխելի դրույթների իմաստը «նեղ» մեկնաբանությամբ՝ բացառապես Սահմանադրության տեքստի հիման վրա, իրականում հակասում է ՍԴՈ-1590 որոշման ավելի լայն, արժեքային մոտեցմանը:

Ավելին, սույն որոշման համատեքստում Սահմանադրական դատարանը նշել է. «Սահմանադրական դատարանը եզրահանգում է, որ Սահմանադրության նախաբանում «հիմք ընդունելով Անկախության հռչակագրում հաստատված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները» դրույթը չի վերաբերում որևէ սկզբունքի կամ նպատակի, որն ամրագրված չէ Սահմանադրությամբ»²:

Այս համատեքստում «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի տարբերակված դոկտրինալ երկու մոտեցումները հստակ արտահայտվում են ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումներում:

Այսպես, ՍԴՈ-1590 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը փաստացի որդեգրել է «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի առաջին մոտեցումը, որի համաձայն՝ սահմանադրական կարգի բովանդակությունը չի սահմանափակվում միայն Սահմանադրության տեքստում ուղղակիորեն ամրագրված նորմերով: Դատարանը

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2024 թ. սեպտեմբերի 26-ի ՍԴՈ-1746 որոշում , էջ 15:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 27:

Նախաբանը ճանաչում է որպես անփոփոխ դրույթ, որն արտահայտում է ժողովրդի սահմանադիր կամքը, նրա պատմական ինքնությունը և պետականության ստեղծման հիմնարար արժեքները: Այդպիսով, ՍԴՈ-1590 որոշումն ընդունում է այնպիսի արժեքների գոյությունը, որոնք, թեև ամբողջությամբ չեն ձևակերպված Սահմանադրության տեքստում և որոշակիորեն գտնվում են Սահմանադրության տեքստից դուրս, այնուամենայնիվ կազմում են դրա իմաստային և արժեքային հիմքը: Սա հենց «անտեսանելի սահմանադրության» առաջին մոտեցման էությունն է՝ հիմնական փաստաթուղթը դիտարկել որպես տեքստի և սահմանադիր կամքի, պատմական հիշողության ու հիմնարար արժեքների ամբողջություն:

Ի հակադրություն այս մոտեցման՝ ՍԴՈ-1749 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը որդեգրում է «անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի երկրորդ մոտեցումը, համաձայն որի՝ մեկնաբանման գործընթացն անխուսափելիորեն ձևավորվում է այն սոցիալական, քաղաքական և պատմական շրջանակներում, որում գործում է սահմանադրությունը: Թեև դատարանը շարունակում է նախաբանը համարել անփոփոխելի և բնութագրել որպես ժողովրդի՝ սահմանադիր կամքի արտահայտման տարր, այնուամենայնիվ սահմանում է դրա մեկնաբանության խիստ սահմաններ՝ կիրառելով բացառապես «նեղ» մեկնաբանության մեթոդը և դրանով իսկ այն մեկնաբանել գործող Սահմանադրության տեքստուալ ամրագրված իրավանորմերի համատեքստում: Դատարանն էքսպլիցիտ շեշտում է, որ նախաբանի այնպիսի սկզբունքներ կամ նպատակներ չեն կարող կիրառվել սահմանադրական մեկնաբանության մեջ, որոնք ուղղակիորեն ամրագրված չեն Սահմանադրության տեքստում: Այս դիրքորոշումը էականորեն նվազեցնում է նախաբանի դերակատարությունը և սահմանադրական կարգի «անտեսանելի» բաղադրիչները ենթարկում է տեքստուալ վերահսկողության:

Հետևաբար, հավասարապես գործող ՍԴՈ-1590 և ՍԴՈ-1749 որոշումների միջև առաջանում է հակասություն: Առաջին որոշումը նախաբանը ճանաչում է որպես անփոփոխ և ինքնավար նորմ, որն արտացոլում է ժողովրդի կամքը և ապահովում Սահմանադրության կայունությունը, մինչդեռ երկրորդ որոշումը սահմանափակում է դրա իմաստը տեքստուալ մեկնաբանությունների սահմաններում:

Եզրակացություն

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է եզրակացնել, որ կամքն իրավունքի ներքին շարժիչ ուժն է: Հեգելյան ուսմունքում այն հանդես է գալիս որպես ազատության կոնկրետ իրացում՝ համընդհանրության, յուրահատկության և եզակիության համադրմամբ,

Քելզենի մոտ՝ որպես նորմի և գործողության միջև կապող իրավական մեխանիզմ, իսկ Ռուսոյի ուսմունքում կամքը վերածվում է կոլեկտիվ, բանական և ինքնիշխան ընդհանուր կամքի, որն ապահովում է իրավական և քաղաքական լեգիտիմությունը:

Սահմանադիր ուժի դոկտրինի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ այն բնութագրվում է որպես ժողովրդի նախասահմանադրական, ինքնավար և բացարձակ իշխանություն, որը գործում է գործող իրավակարգից դուրս և կարող է սահմանել կամ վերափոխել սահմանադրական կարգը **ex nihilo**: Այս համատեքստում հիմնավորվեց, որ սահմանադրի կամքը Սահմանադիր ուժի ներքին շարժիչ տարրն է, առանց որի Սահմանադիր ուժը չի կարող դրսևորվել որպես պետականաստեղծ գործընթաց:

«Անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ սահմանադրաիրավական կարգը ներառում է ոչ միայն Սահմանադրության գրավոր տեքստը, այլև տեքստից դուրս գտնվող արժեքային, պատմական և ինստիտուցիոնալ արժեքները, որոնք դատարանների մեկնաբանության միջոցով վերածվում են գործող սահմանադրական նորմերի: «Անտեսանելի սահմանադրության» հայեցակարգը հանդիսանում է սահմանադրական կայունության, արժեքային շարունակականության և օրենսդրական բացերի լրացման կարևոր գործիք:

Հետազոտությամբ հիմնավորվում է, որ Հայաստանի Անկախության հռչակագիրը Սահմանադիր ուժի դասական դրսևորում է և արտահայտում է հայ ժողովրդի ինքնիշխան կամքը: Այն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես պատմաիրավաքաղաքական փաստաթուղթ, այլև որպես սահմանադրական արժեքային հիմք՝ ամրագրվելով նաև ՀՀ Սահմանադրության նախաբանում: Այս համատեքստում էական նշանակություն են ձեռք բերում ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՍԴՌ-1590 և ՍԴՌ-1749 որոշումները: Այդ որոշումների համեմատությունը թույլ է տալիս վեր հանել ոչ միայն Սահմանադրական դատարանի մոտեցումների տարբերությունները, այլև բացահայտել սահմանադրական մեկնաբանությունների երկու մրցակցող մոտեցումները: ՍԴՌ-1590 որոշումն արտացոլում է առաջին սահմանադրի կամքի ըմբռնման համապարփակ մոտեցումը՝ նախաբանի անփոփոխելիության հիմքում դնելով պատմաիրավաքաղաքական իրողությունները և հաշվի առնելով Անկախության հռչակագրի դերը սահմանադրական կարգի ձևավորման և պետականապահպանության գործում: Այս որոշմամբ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ սահմանադրի կամքը չի սահմանափակվում միայն տեքստի ընդունմամբ, այլ շարունակում է արտահայտվել Սահմանադրության համակարգային մեկնաբանության միջոցով՝ արտացոլելով դրա արժեքային ուղեցույցներն ու նպատակները: Ի հակադրություն այս մոտեցման՝ ՍԴՌ-1749 որոշումը զգալիորեն սահմանափակում է առաջին սահմանադրի կամքի

արտահայտման շրջանակները՝ նախաբանը ներկայացնելով լոկ Սահմանադրության տեքստում ամրագրված նորմ-սկզբունքների և նորմ-նպատակների լույսի ներքո՝ դրանով իսկ անտեսելով պատմաիրավաբանական համատեքստը, քաղաքական դինամիկան և հոչակագրի պետականապահպան նշանակությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, 22.12.2015 թ. ուժի մեջ մտած խմբագրությամբ:
2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2021 թ. ապրիլի 29-ի ՍԴՈ-1590 որոշում:
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2024 թ. սեպտեմբերի 26-ի ՍԴՈ-1746 որոշում:
4. **Մալխասեանց Ստ.** Հայերէն բացատրական բառարան (չորս հատորով): Երևան, Հայկական ՍՍԻ Պետական Հրատարակչութիւն, 1944-1945:
5. **Ճէրէճեան Գնէլ արքեպիսկոպոս, Տօնիկեան Փարամազ Կ., Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս,** Հայոց լեզուի նոր բառարան (երկու հատորով): Պէյրութ, Հրատարակչութիւն Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք, 1992:
6. **Աղայան Է. Բ.** Արդի հայերենի բացատրական բառարան: Հատոր 2 (Գ-Ֆ), Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1976:
7. **Մանասյան Ա.** Սահմանադրական դատարանի որոշումների տեղը ՀՀ իրավական համակարգում և դրանց դերը Սահմանադրության կայունության ապահովման գործում: ԵՊՀ հրատարակչություն, 2013:
8. **Ղամբարյան Ա.** Հայաստանի անկախության մասին հոչակագիրը. պետականապահպանության անանց երաշխիք: Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի, 2020, 2(4), ISSN 2579-2806:
9. **Հարությունյան Գ.** Հայաստանի անկախության մասին Հոչակագրի պետականագիտական դերը և նշանակությունը նորանկախ Հայաստանի իրավական համակարգի ձևավորման գործում: Զեկույց Հայաստանի անկախության մասին հոչակագրի ընդունման 20-ամյակին նվիրված ընդունելության առիթով, 23 օգոստոսի 2010 թ.:
10. **Воронко О.** Учение Гегеля о государстве и праве. - Москва, 2020 год.
11. **Нерсисянц В. С.** Философия права Гегеля. - Москва, 1998, ISBN: 5-7975-0107-4.

12. **Гройсберг А.** Понятие “общей воли” в политическом учении Ж.-Ж. Руссо. // Грамота, 2011. № 5 (11): в 4-х ч. Ч. II. - С. 72-75. ISSN 1997-292X.
13. **Безруков А.В.** Роль Конституционного Суда России в обеспечении конституционного правопорядка // Российское право: Образование, практика, наука, 2017.
14. **Reut Y.P.** Kelsen’s Pure Theory of Law as “a Hole in Time”. In *Monde(s)* 2015/1 № 7, pages 75 to 94. Publisher: Presses universitaires de Rennes. ISSN 2261-6268, ISBN 9782753540484, DOI 10.3917/mond1.151.0075.
15. **McMahon Christopher,** Rousseau’s General Will and the Will of All: A Present-Day Perspective. 28 March 2025.
16. **Colon-Rios J.** *Constituent Power and the Law.* Oxford University Press, 26 March 2020, ISBN: 9780198785989.
17. **Colon-Rios J.** Five Conceptions of Constituent Power. Volume 7, Issue No. 31, 2017.
18. **Raffael N. Fasel.** Constraining Constituent Conventions: Emmanuel Joseph Sieyès and the Limits of Pouvoir Constituant. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 20, Issue 3, July 2022, <https://doi.org/10.1093/icon/moac073> Oxford University Press, 2022.
19. **Rosalind Dixon, Adrienne Stone.** *The Invisible Constitution in Comparative Perspective.* Cambridge University Press, 2018, DOI: 10.1017/9781108277914.

**РАЗВИТИЕ ВОЛИ УЧРЕДИТЕЛЯ В КОНТЕКСТЕ ПОСТАНОВЛЕНИЙ
КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА ОТНОСИТЕЛЬНО
ДЕКЛАРАЦИИ О НЕЗАВИСИМОСТИ**

Аннотация

Предметом настоящего исследования является анализ доктринальных основ учредительной воли и учредительной власти, их историко-философского развития и проявления в современной системе конституционного права. Цель исследования заключается в изучении философских интерпретаций понятия “воля”, раскрытии содержания и эволюции понятия “учредительная власть”, описании концепции “невидимой конституции” и ее практического применения, а также в анализе Постановлений Конституционного Суда Республики Армения ПКС-1590 и ПКС-1749, касающихся Декларации о независимости Армении, их значения и различий в толковании.

В статье рассматриваются доктринальные подходы Гегеля, Кельзена и Руссо, подчеркивающие, что воля выступает смысловой, структурной и легитимирующей основой права. Развитие учредительной власти представлено в контексте теорий Сийеса, Руссо и

Шмитта как проявление досуверенной и суверенной способности народа. В сжатом виде анализируется роль Конституционного Суда в обеспечении защиты конституционных ценностей, включая обращение к концепции “невидимой конституции” и ее практическому применению.

Особое внимание уделяется конституционному значению Декларации о независимости Армении и преамбулы Конституции Республики Армения в контексте сравнительного анализа Постановлений Конституционного Суда Республики Армения ПКС-1590 и ПКС-1749. Делается вывод о том, что Постановление ПКС-1590 отражает целостное, ценностно ориентированное понимание воли армянского народа как первого учредителя, тогда как Постановление ПКС-1749 ограничивает поле ее интерпретации, приводя к сужению понимания учредительной воли.

Ключевые слова: воля, общая воля, учредительная власть, установленная власть, учредительная воля, концепция “Невидимой конституции”, Декларация о независимости, охрана государственной целостности, конституционный правопорядок, неременное положение.

THE DEVELOPMENT OF THE CONSTITUENT’S WILL IN THE CONTEXT OF THE CONSTITUTIONAL COURT’S DECISIONS ON THE DECLARATION OF INDEPENDENCE

Annotation

The subject of this research is the analysis of the doctrinal foundations of constituent will and constituent power, their historical-philosophical development, and their manifestation within the contemporary constitutional law system. The aim of the study is to examine philosophical interpretations of the concept of “will,” to explicate the notion and evolutionary development of “constituent power,” to describe the concept of the “invisible constitution” and its practical application, as well as to analyze the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Armenia DCC-1590 and DCC-1749 concerning the Declaration of Independence of Armenia, their significance, and differences in interpretation.

The article explores the doctrinal approaches of Hegel, Kelsen, and Rousseau, emphasizing that will functions as the semantic, structural, and legitimizing foundation of law. The development of constituent power is presented within the theoretical frameworks of Sieyès, Rousseau, and Schmitt, as an expression of the pre-constitutional and sovereign capacity of the people. The role of the constitutional court in safeguarding constitutional values is briefly analyzed, with particular reference to the concept of the “invisible constitution” and its practical implementation.

Special attention is given to the constitutional significance of the Declaration of Independence of Armenia and the Preamble of the Constitution of the Republic of Armenia, within the context of a comparative analysis of the Constitutional Court’s decisions DCC-1590 and DCC- 1749. It is concluded that decision DCC-1590 reflects a comprehensive, value-oriented understanding of the will of the Armenian people as the original constituent power, whereas decision DCC-1749 restricts the scope of its interpretation, resulting in a narrowing of the constituent will.

Keywords: will, general will, constituent power, constituted authority, constituent will, concept of the “Invisible Constitution,” Declaration of Independence, state preservation, constitutional legal order, immutable provision.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 17.02.2026 թ., տրվել է գրախոսության 23.02.2026 թ., ընդունվել է տպագրության 01.03.2026 թ.: